

فلسفه آموزش قرآن در آموزش و پرورش

هُوَ الَّذِي بَعَثَ فِي الْأُمِّيِّينَ رَسُولًا مِنْهُمْ
يَتْلُو عَلَيْهِمْ آيَاتِهِ وَيُزَكِّيهِمْ وَيُعَلِّمُهُمُ الْكِتَابَ وَالْحِكْمَةَ
وَإِنْ كَانُوا مِنْ قَبْلُ لَفِي ضَلَالٍ مُّبِينٍ.

سوره جمعه، آیه ۲

قرآن کریم از آغاز نزول تاکنون، سرچشمه بی‌پایان علوم و معارف اسلامی و محور تعلیم و تربیت دینی بوده است. تاریخ تعلیم و تربیت اسلامی از آموزش این کتاب از سوی پیامبر اکرم صلی الله علیه و آله آغاز شده است. آیه دوم سوره مبارکه جمعه، برنامه بعثت و رسالت پیامبر خاتم را در تلاوت آیات الهی، تزکیه مردم، تعلیم کتاب خدا و حکمت الهی خلاصه می‌کند. این آیه شریفه آنقدر اهمیت دارد که می‌توان گفت تمامی هدایت الهی، احکام دین و رستگاری در دو جهان، در گرو عمل به آن است. از این رو، شاید مناسب‌ترین آیه‌ای که می‌تواند الهام بخش هدف کلی آموزش قرآن باشد همین آیه است.

برنامه آموزش قرآن در پی آن است که راهی روشن، مطمئن و دائمی برای انس و ارتباط همه مردم با قرآن کریم که به بهره‌گیری مادام‌العمر ایشان از هدایت کتاب الهی منجر شود، باز کند. قرآن، کتاب همه انسان‌هاست.

هر فردی در هر سطحی از علم و تقوا - به شرط آنکه زبان این کتاب را درک کند - می‌تواند از آن بهره‌گیرد. (هُدًى لِلنَّاسِ، بقره، ۱۸۵)

نظام تعلیم و تربیت اسلامی، باید زمینه بهره‌گیری مستقیم و دائمی از قرآن کریم را برای همه دانش‌آموزان فراهم آورد، در غیر این صورت این ضعف و نقصان در همه ارکان ایمان و انجام عمل صالح افراد جامعه تأثیر نامطلوب و غیر قابل جبرانی خواهد گذاشت. هرچند دستیابی به این هدف والا و یگانه وظیفه همه دروس است، ولی دروس حوزه تعلیم و تربیت دینی و به‌ویژه درس آموزش قرآن در این بین رسالت خاصی برعهده دارد.

مهم‌ترین پیشینه آموزش قرآن، آموزش‌های سنتی است که از دیرباز در همه جوامع اسلامی و از جمله ایران وجود داشته است. تلقی رایج از آموزش قرآن در سطح عمومی جامعه - حداقل در سده اخیر - توانایی روخوانی و روان‌خوانی قرآن کریم بوده است؛ یعنی از نظر عموم مردم و نیز بسیاری از مراکز فرهنگی سنتی و حتی بخش قابل توجهی از صاحب‌نظران، هر فردی که می‌توانست قرآن را بخواند، اولین مرحله ضروری و عمومی آموزش را فراگرفته بود. هرچند همیشه برای آموزش مراحل بالاتر، به‌ویژه نسبت به فهم قرآن کریم توصیه‌هایی می‌شده است؛ اما پیش از سال‌های اخیر، هیچ آموزش مدون، جدی و ویژه برای عموم مردم نسبت به مراحل بالاتر از خواندن قرآن وجود نداشته است.

جامعیت آموزش قرآن

در برنامه جدید آموزش قرآن در آموزش و پرورش که از سال ۱۳۷۷ آغاز شده است، جامعیت آموزش قرآن به‌عنوان یک اصل اساسی مورد توجه و اهتمام جدی قرار گرفته است. جامعیت آموزش قرآن در صدد آن است که بتواند به گونه‌ای اهداف و اجزای آموزش قرآن را ترسیم و تدوین کند که این آموزش با آنچه در آیه دوم سوره مبارکه جمعه آمده است، نسبتی قابل قبول داشته باشد.

از این رو، تعریف آموزش جامع قرآن چنین است:

آموزش جامع قرآن، فرایندی است برای دستیابی به توانایی خواندن، درک معنا، تدبر در آیات و آشنایی با معارف قرآن به منظور انس و بهره‌گیری دائمی از قرآن کریم و تقویت ایمان و عمل صالح. اگر آموزش قرآن به صورت جامع انجام شود، دانش‌آموزان که آحاد جامعه را تشکیل می‌دهند به «سواد قرآنی» دست می‌یابند. امروزه سواد در حوزه‌های مختلف علمی منحصر به کسب دانش یا مهارت نیست؛ بلکه این دانش و مهارت باید به ایجاد و تقویت نگرش خاصی منجر شود که موجب به کارگیری آموخته‌ها در زندگی و ارتباط دائمی فرد با آنها باشد؛ و چه بسا زمینه ساز توسعه و گسترده‌گی آن علم شود.

سواد قرآنی

با توجه به جامعیت آموزش قرآن و توجه به نکات فوق در کسب «سواد» در حوزه‌های مختلف علوم، می‌توان سواد قرآنی را این چنین تعریف کرد.

«سواد قرآنی، اعتقاد و علاقه به یادگیری قرآن کریم و برخورداری از دانش و مهارت پایه به منظور بهره‌گیری مستمر و مادام‌العمر از قرآن کریم و انس دائمی با آن است».

مطابق این تعریف، سواد قرآنی دارای ویژگی‌های زیر است:

۱- **سواد قرآنی یک نیاز همگانی است.** همه افراد جامعه با هر وضع اقلیمی، شغلی، اقتصادی، اجتماعی و ... برای آنکه هویت انسانی - الهی خویش را بشناسند، از آن مراقبت کنند و زمینه شکوفایی تدریجی آن را فراهم آورند، به سواد قرآنی نیازمندند.

۲- **سواد قرآنی از یک حد پایه برخوردار است.** هرچند افراد با توجه به تفاوت‌هایی که در تحصیلات، شرایط اقتصادی و اجتماعی دارند به سطوح مختلفی از سواد قرآنی نیازمندند، ولی بهره‌مندی عموم از یک حد پایه ضروری است.

۳- **حد سواد قرآنی در طول زمان در حال رشد است.** با توجه به شرایط و امکانات مختلف در هر جامعه و نیز تغییرات این شرایط در طول زمان، این حد، نیازمند شناسایی و تعریف خاص است؛ برای مثال، ممکن است با توجه به شرایط و امکانات فعلی در آموزش قرآن، حد ضروری خواندن قرآن به صورت معمولی (فارسی خوانی) تعیین شود. اما در آینده با ارتقای این شرایط می‌توان حد ضروری را، خواندن با لحن عربی تعیین کرد و یا حد برخی از دیگر مهارت‌های پایه را ارتقا بخشید.

۴- **حداقل سواد قرآنی موجب علاقه‌مندی به خواندن مستمر قرآن کریم، فهم تدریجی معنای عبارات و آیات آن شده و زمینه ساز بهره‌گیری مادام‌العمر از آموزه‌های الهی می‌شود.** هدف آموزش عمومی قرآن کریم، نمی‌تواند صرفاً دستیابی به دانش و مهارت خاصی در ارتباط با قرآن باشد؛ بلکه باید توانایی و قابلیت فراهم آورد که فرد بتواند ضمن انس و ارتباط دائمی با قرآن کریم، پیوسته خود را در معرض تزکیه و تعلیم الهی قرار دهد و از قرآن کریم بهره‌مند شود.

اجزای اصلی سواد قرآنی

با توجه به تعریف سواد قرآنی می‌توان برای سواد قرآنی سه جزء اصلی در نظر گرفت. این سه جزء عبارت‌اند از: خواندن قرآن کریم، درک معنای عبارات و آیات قرآن کریم و تدبّر در آیات. تدبّر در آیات که از توصیه‌های اکید قرآن کریم و معصومین علیهم السلام است از مهارت‌های عمومی می‌باشد که گاهی در زبان روایات به عنوان شرط اصلی بهره‌مندی از قرآن کریم بیان شده است تا آنجا که در روایتی از حضرت امیر المؤمنین علی علیه السلام نقل شده است که فرمودند: «لَا خَيْرَ فِي قِرَاءَةِ لَا تَدَبَّرُ فِيهَا».

در صورتی که این سه جزء اصلی سواد قرآنی را در سه وجه یک هرم نشان دهیم. قاعده این هرم که بنیان و اساس نگهداری سه وجه آن است، انس دائمی با قرآن کریم خواهد بود. انس با قرآن کریم غیر از نقشی که در ایجاد مهارت‌های پایه سواد قرآنی دارد، هم نگهدارنده و حافظ این مهارت‌هاست و هم به عنوان محصول و ثمره اصلی سواد قرآنی محسوب می‌شود.

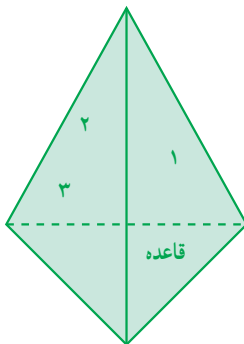
از این رو می‌توان اجزا و ثمره سواد قرآنی را در شکل زیر نشان داد.

۱- توانایی خواندن قرآن کریم

۲- درک معنای عبارات و آیات قرآن کریم

۳- تدبّر در آیات

قاعده هرم: انس با قرآن کریم

رویکرد برنامه درسی قرآن

با توجه به آنچه در فلسفه آموزش قرآن بیان شد که آموزش عمومی قرآن کریم منجر به سواد قرآنی خواهد شد، رویکرد این برنامه، انس با قرآن کریم است؛ یعنی روح حاکم و جهت گیری کلی برنامه از پیش دبستان تا پایان متوسطه فراهم آوردن زمینه های لازم برای دستیابی به انس با قرآن کریم می باشد. حضرت امیرالمؤمنین علی علیه السلام می فرماید: «لِيَكُنْ سَمِيرُكَ الْقُرْآنَ»^۱؛ باید مونس و همدم تو قرآن باشد.

انس با قرآن کریم، امری دارای مراتب مختلف و مجموعه ای از علائق مرتبط با قرآن کریم است که خواندن مستمر قرآن، درک معنای آیات، تدبّر در آنها و پایبندی به آموزه های الهی در همه شئون زندگی مبتنی بر قرآن و عترت، لازمه همه مراحل و مراتب آن است. دستیابی به این امر اولاً، تدریجی است و در طول زمان از نظر کمی و کیفی ارتقا می یابد؛ ثانیاً، متناسب با اهداف هر یک از دوره ها و پایه های تحصیلی، موجب بهره مندی دانش آموزان از قرآن کریم می شود و در نهایت منجر به کسب توانایی و علاقه به بهره مندی مستمر و همیشگی از قرآن کریم خواهد شد.

اصول حاکم بر برنامه درسی آموزش قرآن

اصول ۱۸ گانه حاکم بر برنامه آموزش قرآن در دوره راهنمایی

در این فصل، اصول حاکم، مطابق برنامه آموزش قرآن دوره راهنمایی ارائه می‌شود. ذیل برخی از این اصول، توضیحاتی درباره آن اصل ارائه شده است.

۱- تأکید بر رویکرد برنامه، یعنی «انس و علاقه به قرآن کریم و یادگیری آن» در تمام

موارد اعم از تعیین اهداف، محتوا، روش‌های تدریس و شیوه‌های ارزشیابی.

توضیح: همه عناصر برنامه درسی اعم از اهداف، محتوا، روش‌های تدریس و شیوه‌های ارزشیابی باید به گونه‌ای تنظیم شود که منجر به انس دانش‌آموزان با قرآن کریم و علاقه به یادگیری آن شود؛ برای مثال، اهداف باید متناسب با توانایی ذهنی دانش‌آموزان و دست‌یافتنی باشد تا موجب رغبت و تقویت انگیزه یادگیری شود. همچنین محتوا جذاب و متنوع بوده؛ در تدریس از روش‌های مشارکتی و فعال استفاده شود و همچنین شیوه‌های ارزشیابی از محیط اضطراب‌آور دور باشد.

۲- رعایت جامعیت آموزش قرآن با تأکید بر آموزش مفاهیم قرآن کریم.

توضیح: منظور از جامعیت آموزش قرآن آن است که علاوه بر آموزش روخوانی، روان‌خوانی بر سایر اهداف آموزش قرآن مانند درک معنای آیات (آموزش مفاهیم) آشنایی با برخی از آموزه‌های اخلاقی، تربیتی قرآن کریم متناسب با سن فراگیران، زیباخوانی قرآن و ... توجه شود. برای آشنایی بیشتر با جامعیت آموزش قرآن به فصل سوم مراجعه کنید.

۳- سازماندهی محتوای سه درس قرآن، دینی و عربی به عنوان دروس هماهنگ و

تقویت‌کننده یکدیگر و رعایت ارتباط افقی و عمودی این دروس با یکدیگر.

توضیح: با توجه به ارتباط سه درس مذکور، انتخاب محتوا و سازماندهی آن باید به نحوی انجام شود که ضمن رعایت مرز میان این سه درس و عدم اختلاط آنها با یکدیگر، محتوای سه درس با رعایت ارتباط‌های افقی و عمودی از هماهنگی کامل برخوردار بوده و تقویت‌کننده یکدیگر باشند.

۴- توجه به اصول روان‌شناسی یادگیری در تعیین اهداف، محتوا، روش‌های تدریس

و شیوه‌های ارزشیابی در تناسب محتوای آموزش با نیازها، علائق و توانایی دانش‌آموزان.

توضیح: رعایت اصول روان‌شناسی یادگیری در همهٔ عناصر برنامه‌ریزی درسی ضروری است. اصولی مانند تناسب اهداف و محتوا با سن، نیازها و علاقت دانش‌آموزان، سازماندهی محتوا از آسان به مشکل، بهره‌گیری از روش‌های فعال در تدریس و توجه به مقایسهٔ پیشرفت تحصیلی هر فرد با خودش.

۵- جذابیت محتوا و روش‌های تدریس، با تأکید بر استفاده از هنر متناسب با قداست و شأن قرآن کریم.

توضیح: استفاده از هنر در آموزش بسیار مفید و مؤثر است. در آموزش قرآن استفاده از هنر در اشکال مختلف آن باید متناسب با شأن و قداست قرآن کریم باشد.

۶- تأکید بر مهارت‌های عملی نسبت به دانش نظری در انتخاب و سازماندهی محتوا.
توضیح: آموزش قرآن در دورهٔ راهنمایی از دو بخش اصلی روان‌خوانی قرآن کریم و آموزش مفاهیم تشکیل می‌شود؛ در هر دو بخش کسب مهارت‌های عملی نسبت به آشنایی با مجموعه‌ای از قواعد خواندن یا قواعد صرف و نحو زبان عربی برای درک معنای آیات اهمیت بیشتری دارد.

۷- تأکید بر پیوند قرآن کریم و معارف اهل بیت علیهم السلام و امکان استفاده از این معارف به‌ویژه در قالب زیارات، ادعیه و مناجات.

توضیح: پیوند ناگسستنی دو ثقل گرانقدر به یادگار مانده از پیامبر اکرم صلی الله علیه و آله از آموزه‌های قطعی کتاب و سنت و مورد قبول همهٔ مسلمانان است. آموزش این آموزهٔ اساسی، در درس قرآن و دینی و سایر دروس مرتبط اهمیت به‌سزایی دارد. بیانات و معارف اهل بیت عصمت و طهارت علیهم السلام در قالب احادیث و کلمات حکمت‌آموز، ادعیه، زیارات و مناجات، گنجینهٔ گران‌بهایی است که بهترین و شفاف‌ترین تفسیر را از قرآن کریم ارائه می‌کند.

۸- در آموزش مهارت‌های مختلف قرائت قرآن به جای قاعده‌آموزی، بیشتر بر روش‌های الگوگیری تأکید شود.

توضیح: در آموزش و یادگیری زیباخوانی قرآن به جای پرداختن به آموزش نظری تجوید، به‌طور عملی بر شنیدن قرائت آیات از استاد (دبیر توانا، نوار و یا لوح فشرده) و الگوگیری از آن تأکید می‌شود؛ در این مرحله به‌طور نسبی تمام مهارت‌های تجوید و زیباخوانی رعایت شده است دانش‌آموزان می‌توانند با تقلید و الگوگیری به‌طور عملی برخی از این مهارت‌ها را بیاموزند.

۹- تأکید بر نقش فعال یادگیرنده در فرایند یاددهی - یادگیری.

توضیح: تقریباً در هر دو بخش اصلی آموزش قرآن، یعنی کسب مهارت روان‌خوانی قرآن و آموزش مفاهیم (درک معنا)، نقش اصلی در فرایند یاددهی - یادگیری بر عهدهٔ دانش‌آموزان است و

دبیر، بیشتر نقش هدایت کننده و تسهیل کننده یادگیری را برعهده دارد.

۱۰- استفاده از فناوری آموزشی در برنامه آموزش قرآن.

توضیح: از فناوری آموزشی مانند نوار صوتی، لوح فشرده، انواع نرم افزارهای قرآنی - فیلم آموزشی و ... در برنامه آموزش قرآن استفاده مؤثر و مفید به عمل آید.

۱۱- ارتقاء توانایی علمی و صلاحیت های حرفه ای دبیران با استفاده از شیوه های

متنوع و مؤثر.

توضیح: ۱- اصلاح و تکمیل برنامه دوره های تربیت دبیر به منظور تطابق برنامه آموزشی با برنامه های جدید آموزش قرآن.

۲- برگزاری دوره های آموزش ضمن خدمت به منظور آشنایی بیشتر با مبانی و روش های تدریس و شیوه های ارزشیابی برنامه جدید.

۱۲- تخصیص زمان و فضای

مناسب برای آموزش قرآن.

توضیح: تعیین ساعت آموزش قرآن حتی المقدور در ساعات اولیه هر روز و اختصاص کلاس ویژه به آموزش قرآن با دارا بودن امکاناتی مانند: فرش، رحل قرآن، وسایل صوتی و تصویری مناسب در صورت امکان.

۱۳- پشتیبانی از برنامه آموزش قرآن و نظارت بر حسن اجرای آن.

توضیح: با توجه به برخی از ویژگی های درس قرآن و شرایط اجرای آن در مدارس، برنامه

آموزش قرآن حداقل تا مدت زمانی نیازمند پشتیبانی خاص و نظارت دقیق بر حسن اجرای آن است؛ که توجه متولیان آن را می‌طلبد.

۱۴- توجه به ارزشیابی به عنوان بخشی از فرایند یاددهی - یادگیری.

توضیح: ارزشیابی باید در خدمت یاددهی - یادگیری باشد، نه آنکه فعالیت‌ها و فرایند یاددهی - یادگیری به نحوی طراحی و ساماندهی شود تا به جای یادگیری واقعی و معنادار، فقط نتایج کمی مهم و ارزشمند به نظر آیند.

۱۵- توجه به رویکرد فرایند مدار در ارزشیابی.

توضیح: ارزشیابی که یکی از ارکان اصلی برنامه‌دستی است. باید از آغاز تا پایان فرایند یاددهی - یادگیری مدنظر باشد تا زمینه لازم برای شناسایی نقاط قوت و تقویت آن فراهم شده و ضعف فراگیران شناسایی و در جهت رفع آنها نیز تلاش لازم انجام بگیرد.

۱۶- پرهیز از سخت‌گیری و سهل‌انگاری در ارزشیابی به منظور حفظ و تقویت منزلت درس قرآن.

توضیح: با توجه به ویژگی‌های درس قرآن، گاهی ارزشیابی این درس با سهل‌انگاری یا سخت‌گیری بیجا همراه می‌شود. این دو حالت تفریط یا افراط هم موجب کاهش منزلت درس قرآن در مقایسه با سایر دروس می‌شود و هم می‌تواند از موانع تحقق اهداف این درس باشد که باید تدابیر لازم برای حفظ منزلت آموزش قرآن فراهم آید.

۱۷- اشاعه برنامه آموزش قرآن از راه‌های گوناگون مانند جلب مشارکت اولیای دانش‌آموزان، صدا و سیما، استفاده از مساجد، مؤسسات ذی‌ربط دولتی و غیردولتی و بهره‌گیری از IT.

توضیح: با توجه به جایگاه ارزشمند قرآن کریم در فرهنگ عمومی جامعه باید حداکثر تلاش در استفاده از امکانات عمومی برای ارتقای آموزش قرآن در مدارس به عمل آید. در این میان، برگزاری جلسات توجیهی برای والدین، مشارکت صدا و سیما در فعالیت‌های آموزش قرآن، استفاده از سایر زمینه‌ها و امکانات آموزشی قرآن در جامعه اهمیت دارد.

۱۸- برنامه آموزش قرآن می‌تواند با استفاده از نتایج پژوهش‌های معتبر، مورد اصلاح و تغییر ضروری قرار گیرد.

توضیح: با وجود بهره‌گیری از همه تجارب و دقت در کار، یک برنامه در عمل با مشکلات و نواقصی روبه‌رو می‌شود. شناسایی این‌گونه مشکلات و رفع آنها ضروری و مفید است.